

Što učiniti sa svojim mozgom? Središnja moć u krizi¹

PIŠE – Catherine Malabou

S FRANCUSKOG PREVEO – Krunoslav Petrunić

Jesmo li slobodni za visoku učinkovitost?

Ne postoji *jedna* nego *mnoge* plastičnosti funkcioniranja mozga.² Interakcija tih modaliteta plastičnosti ocrtava organizaciju koja više uopće ne odgovara tradicionalnoj predstavi mozga – koja je danas postala prava ‘epistemološka prepreka’ – kao strojnog mozga bez autonomije, bez podatnosti, bez postajanja. Hitno treba ustvrditi, protiv tih predstava koje više ništa niti ne predstavljaju, da je naš mozak u bitnom dijelu *ono što od njega napravimo*. Individualno iskustvo u samom programu otvara dimenziju koja se obično uzima kao potpuna suprotnost pojmu programa: povijesna dimenzija. Plastičnost, između determinizma i slobode, označava sve načine transformacije koji se zbivaju između zatvorenog značenja plastičnosti (određene naravi oblika) i njegovog otvorenog značenja (mogućnosti kovanja oblika). Sve do toga da se živčani sustav danas čini kao samooblikujuća struktura koja (a da nikad nije elastična niti mnogolika) podnosi stalnu promjenu sebe, različite sudbine i uspostavu singularnog identiteta.

Pitanje koje se neizbježno postavlja je: *Kako na plastičan način odgovoriti plastičnosti mozga? Ako je mozak biološki organ određen da omekša svoje vlastite biološke odrednice, ako je mozak na neki način organ koji sam sebe odgaja, koja bi mu kultura odgovarala, koja kultura više ne bi mogla biti kultura biološkog determinizma, koja ne bi mogla više biti, drugim riječima, kultura protiv prirode? Koja je kultura neuronskog oslobađanja? Koji svijet? Koje društvo?*

¹ – Catherine Malabou, *Que faire de notre cerveau?*, Pariz: Bayard, 2004., str. 65-112, 157-165

² – Pojam moždane plastičnosti središnji je pojam knjige čiji prijevod drugog poglavlja donosimo. Autorica ispituje društvene, etičke i filozofske implikacije jednog od glavnih pojmova suvremene neuroznanosti kojeg opisuje kao “rad mozga pri susretu s poviješću i individualnim iskustvom”. Pojam plastičnosti pritom označava, slijedeći etimologiju riječi, sposobnost promjene, primanja i davanja oblika, ali i pružanja otpora. Modaliteti plastičnosti ovdje

sposmenuti opisani su u prvom dijelu knjige i to su, ukratko: (1) razvojna plastičnost, vezana uz ostvarenje genetičkog programa razvoja mozga kod embrija i neposredno nakon rođenja; (2) modulacijska plastičnost, kao promjene u vezama neurona koje se zbivaju tijekom cijelog života, pri doticaju s okolinom i kod individualnih iskustava; (3) reparativna plastičnost, koja pri ozljedama mozga obuhvaća sposobnost kompenziranja lezija i obnavljanja neurona (sekundarnu neurogenezu) (op.prev.)

Pojam plastičnosti ima estetsku dimenziju (skulptura, sposobnost kovanja) koliko i etičku (sućut, briga, pomoć, popravak, spas) i političku (odgovornost u dvostrukom kretanju primanja i davanja oblika). Dakle, neizbježno je da na horizontu objektivnih opisa moždane plastičnosti stoje pitanja koja se tiču društvenog života i bivanja-zajedno. Da požurimo s formulacijom, svedimo ih na jedno pitanje: dopušta li moždana plastičnost, uzeta kao model, promišljanje mnoštva odnosa u kojima sudionici izvršavaju preobražajne učinke jedni nad drugima kroz zahtjeve za priznavanjem, nedominacijom i slobodom? Ili moramo prihvatiti da, nasuprot tome, između determinizma i polivalentnosti, moždana plastičnost uspostavlja biološko opravdanje za tip ekonomske, političke i društvene organizacije u kojoj je sve što je važno rezultat djelovanja kao takvog, učinkovitost, prilagodljivost i – *bespogovorna fleksibilnost?*

Ova se pitanja, naravno, tiču *upravljačkih* i *zapovjednih* funkcija izravno pripisanih mozgu. To je tako zato što kod svakog pojedinca mozak čini kontrolirajući autoritet *par excellence* čiji ukupni opisi koje mu možemo pridružiti uvijek sudjeluju, na neki način, u političkoj analizi. Možemo dakle tvrditi da ne postoji *znanstveno* proučavanje načina cerebralne moći koja ne bi istovremeno – implicitno i najčešće nesvjesno – zauzelo neku poziciju u odnosu na suvremenu *moć*. Danas postoji precizna korelacija između opisa funkcija mozga i političkog razumijevanja *zapovijedi*.

Koja je glavna prijelazna točka između neuronskog i političkog? Prethodni opisi moždane plastičnosti omogućuju nam da odmah odgovorimo: ona ima veze s ponovnim dovođenjem centralnosti u pitanje. Metafora središnjeg organa odlučno je napuštena, čak i ako se nastavlja nametati kao epistemološka i ideološka prepreka. Kriza centralnosti počiva na razmještanju i gipkosti zapovjednih struktura. Na isti način kako su neuronske veze gipke i ne poštuju centralizirani niti hijerarhizirani sustav, politička i ekonomska moć pokazuju organizacijsku gipkost u kojoj se čini da je središte također nestalo. Ono biološko i ono društveno zrcale jedno u drugome ovu novu figuru naređivanja.

Kraj mozga-stroja – *Telefonska centrala i računalo*

Ova nova figura objašnjava jalovost dobro poznatih tehničkih metafora koje su se koristile za objašnjavanje funkcioniranja mozga. Zapravo, to su mehaničke metafore koje pretvaraju mozak, kao i strojeve, u upravljačko središte. Dvije najpoznatije, dovedene u pitanje otkrićem plastičnosti, jesu 'mozak kao telefonska centrala' i 'mozak kao računalo'. Objе svode mozak na središte i njegovu organizaciju na proces centralizacije.

U *Materiji i memoriji* Henri Bergson razvija poznatu analogiju između mozga i telefonske centrale. Za Bergsona, uloga je mozga ograničena na centraliziranje informacija. Mozak ne proizvodi reprezentacije; on je zadovoljan

time da ih sakuplja, šalje linijama, priziva i cirkulira njima: “po našem mišljenju... mozak nije ništa više nego svojevrsna središnja telefonska centrala: njegova je služba da omogući komunikaciju ili da je odgodi. On ne dodaje ništa onome što prima... ali zbilja sačinjava središte.”³ Bergson želi odrediti ulogu koju mozak igra u djelovanju: poput centrale, on postavlja stvari u odnos, ali se u sam odnos ne upliće. Na taj način, nemajući niti moć stvaranja niti improvizacije, ne čini ništa osim prijenosa poruka.

“Mozak”, objašnjava Marc Jeannerod komentirajući te tvrdnje *Matertije i memorije*, “povezuje nervne podražaje koji dolaze iz periferije na motorički mehanizam. U slučaju refleksnog kretanja, podražaj se provodi izravno u motoričke mehanizme leđne moždine, i djelovanje je trenutno. U slučaju složenijeg djelovanja, vezanog uz zamjećivanje, ono ide zaobilaznim putem kroz osjetilne stanice u mozgu prije ponovnog spuštanja u leđnu moždinu. Što se dobilo tim obilaskom? Zsigurno ne moć da se preobrazi u reprezentaciju, koja je po Bergsonu beskorisna, nego samo činjenica da je moguća veza, preko moždanih stanica za motoriku, sa skupom motoričkih mehanizama leđne moždine i također moć da se slobodno odabire njihovo djelovanje.”⁴

Fascinantna koliko to može biti, ova metafora telefonske centrale danas je zastarjela, jer nimalo ne uspijeva zahvatiti plastičnost te ne uzima u obzir sinaptičku i neuronsku životnost.⁵

I vrijeme kibernetičke metafore je prošlo. Jedno od poglavlja Jeannerodove knjige *Priroda uma* naslovljeno je: *Usporedba između mozga i računala nije primjerena*. Ova usporedba datira iz pedesetih i vladala je do kraja osamdesetih godina. Omogućila je značajan napredak istraživanja umjetne inteligencije. Zajednička crta mozga i računala nesumnjivo je pojam *programa*: mozak bi imao središnju funkciju programiranja. Jednostavno rečeno, analogija između kibernetičkog i cerebralnog područja počiva na ideji da se mišljenje svodi na računanje, a računanje na programiranje. Računalo i mozak na kraju bi oboje bili ‘misleći strojevi’, tj. fizičko-matematičke strukture obdarene svojstvom manipulacije simbolima. Otkriće plastičnosti osporilo je takvu usporedbu. Plastičnost poništava ne analitičku ili eksplikativnu vrijednost mehaničke paradigme kao takve – paradigme koja je, na neki način, neophodna pri mišljenju o moždanim funkcijama – nego središnju funkciju obično pripisanu računalu i njegovim programima. Suprotstavljena rigidnosti i fiksiranosti, bezimennost upravljačkog središta model je gipkosti koja podrazumijeva određeni rub improvizacije, stvaranja, aleatornosti. Kao što Jeannerod kaže: “Aktivnost živčanog sustava može se bolje predstaviti kao nacrt višedimenzionalne mape nego kao redosljed simbola.”⁶ *Predstava središta rasprsnula se u mrežu*.

³ – Bergson, *Matière et mémoire*, Pariz: Alcan, 1921., str. 16

⁴ – Marc Jeannerod, *La nature de l'esprit*, Pariz: Odile Jacob, 2002., str. 85-86

⁵ – O bergsonovskom poimanju vidi također Jean-Pierre Changeux, *L'homme neuronal*, Pariz: Fayard, 1983., str. 161

⁶ – *La nature de l'esprit*, str. 21

Interakcija mozga s okolinom djeluje kao upravljajući autoritet, čiji nepoznati oblik i mjesto narušava tradicionalnu geografiju upravljanja. *Funkcionalna plastičnost mozga dekonstruira njegovu funkciju središnjeg organa* i stvara sliku fluidnog procesa, nekako prisutnog svugdje i nigdje. Taj isti proces dovodi vanjsko i unutrašnje u doticaj, pritom razvijajući *unutarnji* princip suradnje, pomoći i popravka te *izvanjski* princip adaptacije i evolucije. "Mozak tako više ne bi bio organ koji prenosi naredbe uma tijelu, neka vrsta kontrolera koji djeluje odozgo prema dolje, nego radije sustav koji neprestano pruža odgovarajuća rješenja našoj povijesti i našim potrebama." ⁷

Gilles Deleuze, jedan od rijetkih filozofa koji su razvili interes za neuroznanstvena istraživanja od 1980-ih, ide tako daleko da govori o mozgu kao "acentričnom sistemu", "učinku prekida s klasičnom slikom" koja je o njemu stvorena. ⁸ Cerebralni prostor sačinjen je od rezova, praznina, procjepa, i to sprečava da ga zahvatimo kao integrirajuću totalnost. Zapravo, neuronsko je tkivo diskontinuirano: "moždani sklopovi sastoje se od neurona *usporodno* sa sinapsama. Između jednog neurona i drugog postoji 'prekid' ⁹." Između dva neurona tako se nalazi cezura i sama je sinapsa "rascijepljena." (Govori se, nadalje, o "sinaptičkim procjepima".) Zbog toga interval reza igra odlučujuću ulogu u moždanoj organizaciji. Živčane informacije moraju prelaziti praznine i tako se nešto aleatorno pojavljuje kod slanja i primanja poruke, uspostavljajući polje djelovanja plastičnosti.

Ova specifična distribucija informacije, koja proturječi ideji neprekidnosti, također remeti sliku vertikalne organizacije. "Otkriće probabilističkog ili polufatalističkog cerebralnog prostora, 'neodređenog sustava'" po Deleuzeu implicira ideju mnogostruke, fragmentarne organizacije, skup mikro-moći prije nego oblik centralnog komiteta. Kao posljedica, "naš proživljeni odnos s mozgom postaje sve više i više krhak, sve manje i manje 'euklidski', i prolazi kroz male moždane smrti. Mozak postaje naš problem ili naša bolest, naša patnja, više nego gospodarenje, naše rješenje ili odluka." ¹⁰ Dakle, postoji proživljeni mozak, ali kao što smo naznačili na početku, nismo nužno svjesni tog proživljenog mozga. Dokaz je toga da intimni osjećaj krhkosti mozga, neprestance održavan medijskim slikama neurodegenerativnih bolesti, nije uspio uznemiriti vladajuću predstavu čvrstog središta koja nije odgovarajuća čak ni za opis samih strojeva.

Nećemo ovdje otvarati ogromni problem usporedbe mozga sa strojem općenito. To bi bila druga rasprava i druga knjiga. Htjeli bismo samo analizirati ideološki kliše pridružen funkcioniranju mozga kao i stroja, kliše središnjeg i centralizirajućeg programa koji ne ostavlja prostor plastičnosti i ne održava nikakav odnos s drugošću. Zašto taj kliše, iako potkopan znanstvenim otkrićima, ima toliku snagu? Zašto nas sprečava da razmišljamo i poimamo ono što zapravo *živimo*, što u mnogim pogledima činimo

7 - Ibid., str. 137

8 - Deleuze, *Cinéma 2, L'image-temps*, Pariz: Les Éditions de Minuit, 1985., str. 274-275

9 - *L'homme neuronal*, op.cit., str. 108

10 - *L'image-temps*, op.cit., str. 275

– naime, svoje mozgove koji su, još jednom, naše djelo, oblikovano cijelog života intimnim iskustvom izvanjskog? Zašto nas suvišni karakter kibernetičkih metafora, otkriven trenutnim istraživanjem moždane plastičnosti, ne zaskoči jasnije, budući da živimo u razdoblju ‘slabe’ umjetne inteligencije? I zašto nas iste metafore, isti klišeji, jednako tako sprečavaju u promišljanju i poimanju toga da živimo sa svojim računalima? Zašto nas sile da zadržimo niskorazredni antitehološki diskurs potkrijepljen navodnom svemogućnošću programa-središta?

Objašnjena svijest Daniela C. Dennetta jedna je od najboljih knjiga posvećenih problemu usporedbe mozga i računala. On brani temelje analogije (ne identiteta) između njih dvoje.¹¹ Ali kako bi opravdao to utemeljenje, ne koristi argumente koji bi se očekivali. Zapravo, Dennett predstavlja računalo kao plastičnu organizaciju, s mnogostрукim i gipkim razinama zapovijedi. Usporedba mozga i računala počiva na ovoj plastičnosti. “Računalo, kaže, ima osnovnu *fiksiranu* ili *krutu* arhitekturu ali s mnogo plastičnosti zahvaljujući *memoriji*.”¹² Ali kako da opišemo tu plastičnost? Poput mozga, stroj kakvim ga Dennett opisuje, suprotno svim očekivanjima, “virtuozni je proizvođač budućnosti, sustav koji može misliti unaprijed, izbjeći rupe u svom djelovanju, riješiti probleme prije nego ih sretne, i prepoznati potpuno nove nagovještaje dobrog ili lošeg.”¹³

Ono što možemo uzeti iz ove analize pristup je stroju koji ga ne promišlja kao upravljačko središte nego kao organ s mnogim prilagodljivim strukturama – kao organizaciju proizvodnje budućnosti, podložnu stalnoj funkcionalnoj diferencijaciji, stroj nekako određen odnosom s drugošću – stroj sposoban dati prednost događajima pred zakonima. Ovdje nije važno odrediti postoji li takav stroj, već samo ustrajati da ovo poimanje glasno govori da živimo duboko unutra, preciznije da “računala nisu strojevi za obradu brojeva”¹⁴, nešto što svakodnevno doživljavamo, i da plastičnost možda ne označava ništa drugo do događajne dimenzije onog mehaničkog.

Izjednačenja mozga i svijeta

Bilo kako bilo, kao što smo kazali, kliše središta, determinističkog programiranja i slijepih strojeva ustrajan je. Nastavljamo misliti o mozgu kao o centraliziranoj, krutoj, mehaničkoj organizaciji, i o onom mehaničkom samom kao mozgu svedenom na rad računanja. Možda je to tako, kao što smo kazali, zato što je plastičnost upravo oblik našeg svijeta i zato što smo toliko

¹¹ – “Razina opisa i objašnjenja koja nam je potrebna analogna je (ali ne identična) s jednom od ‘softverskih razina’ opisa kod računala: ono što trebamo razumijeti je kako ljudska svijest može biti ostvarena kroz djelovanje virtualnog stroja.” (Daniel C. Dennett, *La conscience expliquée*,

Pariz: Odile Jacob, 1993., str. 262) Pojam “virtualnog stroja” posuđen je od Alana Turinga.

¹² – Ibid., str. 263

¹³ – Ibid., str. 17

¹⁴ – Ibid., str. 280

u njega uronjeni, toliko njime uspostavljeni, da ga proživljavamo a da ga ne promišljamo ili da smo ga svjesni. To činimo u toj mjeri da više ne vidimo da strukturira naše živote i crta određeni portret moći. Ovdje pronalazimo poetičku i estetičku silu koja je osnovni, uređujući atribut plastičnosti: njezina moć da dá oblik svijetu. Ovdje je ponovno Deleuze savršeno analizirao tu moć vidjeviši je u kinematografskoj funkciji. Plastičnost je mozga prava slika svijeta. S kinematografom poput Alaina Resnaisa, primjerice, 'kinematografom mozga', 'krajolici su mentalna stanja' i mentalna su stanja svemiri i 'kartografije'¹⁵ koji ih čine nevidljivima kao takvima. Resnaisovi filmovi, kao oni Stanleya Kubricka, pokazuju identitet mozga i svijeta. Možemo zamisliti noosferu *Volim te, volim te* ili razine strukturiranja koje odgovaraju oblicima života različitih likova *Mog ujaka iz Amerike* ili divovskom računalu iz filma *2001: Odiseja u svemiru*.

Svijet uspostavljen u tim filmovima nije centralizirani nego fragmentirani svijet, vjerna slika moždane moći, u kojem dinamika "više ne djeluje totaliziranjem... nego kroz neprestano ponovno povezane parcele... Zbog toga (je tu) organsko-kozmička bomba u *Providnosti* i fragmentacije kroz transformacije listova u *Volim te, volim te*. Junak je na trenutak vraćen u prošlost, ali to je neprestano ponovno povezano s promjenjivim sekvencama."¹⁶ Plastičnost vremena upisana je u mozak. I mi to ne vidimo jer je u pitanju *naš* svijet. Možda smo uvijek i nužno isprva slijepi na političko funkcioniranje i ulog mozga-svijeta (odatle određena zajednička reakcija na Resnaisove filmove). Možda smo uvijek i nužno isprva slijepi u našem kinu.

"Mozak je jednak suvremenom svijetu"¹⁷ kaže Deleuze. Možda nas baš to izjednačavanje ujedno zasljepljuje i objašnjava nam i opravdava naturalizaciju političkog i društvenog onim moždanim, s jedne strane, i političke i društvene učinke i opise djelovanja mozga, s druge strane. Prisjetimo se da je najočitija prijelazna točka između dva područja ona krize središta. Ali ako svakodnevno živimo ovu krizu, a da nismo sposobni misliti o njoj, ako nastavljam vjerovati u određenu efikasnost središta (mozak, stroj...) to je možda zato što moć – koja nije ujedinjena već dugo vremena, kao što nam je to Foucault nastojao pokazati – u svakom pogledu ima interese u našem takvom razmišljanju. Ekran koji nas razdvaja od našeg mozga ideološki je ekran. Pod 'ekranom' podrazumijevamo ujedno i klišeizirane predstave koje smo upravo analizirali te (samo prividno) 'plemenitije' otpore neuroznanostima – preciznije kognitivnom znanostima – od strane većine filozofa, psihoanalitičara i intelektualaca općenito. 'Ekran' se također primjenjuje i na sama znanstvena otkrića, koja, pretvarajući se da ga uklanjaju, samo ga pojačavaju ne proizvodeći nikakvu kritičku analizu svjetonazora kojeg implicitno imaju.

¹⁵ - *L'image temps*, op.cit., str. 269

¹⁶ - *Ibid.*, str. 277

¹⁷ - *Ibid.*, str. 276

Neuronski čovjek i duh kapitalizma

Koji svjetonazor? Koji svijet? Neoliberalni svijet, svijet globalnog kapitalizma. Ispitivanje centralnosti, glavna prijelazna točka između neuronskog i političkog, također je glavna prijelazna točka između neuroznanstvenog diskursa i diskursa menadžmenta, između funkcioniranja mozga i funkcioniranja kompanije.

Otkrivanje da mozak nije ni kruta struktura ni središnji stroj nije dovoljno da bi se prijetnja otuđenja uklonila. Zapravo, neoliberalna ideologija danas počiva na redistribuciji središta i opuštanju hijerarhijâ. Dominacija i kriza centralnosti, samo prividni paradoks, savršeno su usklađeni jedno s drugim. Restrukturiranje kapitalizma (postfordistički kapitalizam druge industrijske revolucije) ostvaren je po cijenu zamjene planiranja odlučenog kod formalno centraliziranog autoriteta unutar kompanije s kontrolom samoorganizacije. U devedesetima, kažu Luc Boltanski i Eve Chiapello, “kreativnost, reaktivnost i fleksibilnost su nove ključne riječi” i “birokratski je zatvor eksplodirao.”¹⁸ Ili ponovno, “hijerarhijski je princip uništen i organizacije postaju *fleksibilne, inovativne* i visoko *učinkovite*.”¹⁹ Za tu novu organizaciju, *mreža* je glavni termin: trenutni kapitalizam podčinjava se principu mobilnih kompanija i “vitke proizvodnje”, “koji rade kao *mreže* s mnogo sudionika, organizirajući rad u obliku timova ili *projekata*.”²⁰ U takvim kompanijama pazi se samo na “broj, oblik i orijentaciju vezâ.”²¹

Kako bismo mogli ne uočiti sličnost između funkcioniranja ekonomske organizacije i organizacije neurona? Kako bismo mogli ne ispitati paralelu između transformacija duha kapitalizma (između šezdesetih i devedesetih) i promjena našeg viđenja moždanih struktura koje su se zbile u približno istom razdoblju? Podcrtali smo učinak naturalizacije društvenog pridružen funkcioniranju neurona. Boltanski i Chiapello to potvrđuju: “Ovako se oblici kapitalističke proizvodnje združuju s reprezentacijom u svakom razdoblju, mobilizirajući pojmove i alate koji su izvorno autonomno razvijeni u teorijskoj sferi ili u području osnovnih znanstvenih istraživanja. To je slučaj s neurologijom i računalnom znanosti danas. U prošlosti, to je bilo točno za takve pojmove kao što su sustav, struktura, tehnostuktura, energija, entropija, evolucija, dinamika i eksponencijalni rast.”²² Poput neuronske kohezije, suvremena poslovno-ekonomska i društvena organizacija nije središnjeg i centralizirajućeg tipa nego počiva na mnoštvenosti pomičnih i atomarnih središta, iskorištenih u skladu s modelom povezivanja. U tom smislu, čini se da je funkcioniranje neurona postalo narav društva, a ne samo alat naturaliziranja. Moramo inzistirati na ovom prirodnom identitetu vraćajući se pojmovima mreže, delokalizacije i prilagodljivosti te proučavanju njihovog načina djelovanja u tima dvama područjima – cerebralnom i socioekonomskom.

¹⁸ – Luc Boltanski i Eve Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Pariz: Gallimard, 1999., str. 139-140, ¹⁹ – Ibid., str. 118

²⁰ – Ibid., str. 115

²¹ – Ibid., str. 228

²² – Ibid., str. 156

Mreže

Organizacija mozga pretpostavlja vezu neurona u mrežama, koji se nazivaju i 'populacijama' ili 'sklopovima'. U mreži ne može, po definiciji, postojati privilegirana nadmoćna točka. Mrežni pristup nužno je lokalni, nikad središnji ili centralizirajući. Unutar mozga, piše Changeux, "formalni se pojam programa pronalazi zamijenjen iscrpnim opisom svojstava, elemenata, geometrije i komunikacijske mreže."²³ Tako primjerice, oblikovanje onoga što nazivamo "mentalnom slikom" – slike ili pojma – zahtijeva "koreliranu, tranzitornu aktivnost, električnu i kemijsku, unutar velike populacije ili 'sklopa' neurona u nekoliko specifičnih područja mozga."²⁴ Ne postoji više centar nego radije diskretni sklopovi neurona koji formiraju pokretna i trenutna središta u svakoj prilici. Organizacijska gipkost ide rukom pod ruku s autoritetom i odlučivanjem.

Znamo nadalje da područja u mozgu služe istovremeno različitim funkcijama i da mogu biti dijelom mnogih različitih funkcionalnih mreža. Drugim riječima, područje u mozgu nema jedinstvenu funkciju: to je tako za 'asocijativna' područja u mozgu. Te multifunkcionalne regije aktivirane su u brojnim kognitivnim zadacima i tvore dio različitih moždanih mreža svaki put. Suočeni smo s kompleksnom organizacijom koja više ne slijedi silazni put od odašiljanja do primanja do ponovnog odašiljanja informacija, nego funkcionira po drugačijim, izrazito složenim, međusobno prožimajućim razinama regulacije. Ne može se dakle pridružiti upravljačka funkcija samo jednom od njih: "Pojam lokalizacije i kartografske organizacije mozga mora se promijeniti postojanjem mnoštva poveznica između područja mozga budući da su otkrivene histologijom."²⁵ Fenomen potenciranja krugova, gore raspravljen, pruža dokaz da je živčani sustav organiziran po mnogim međusobno povezanim funkcionalnim prostorima, uvijek u kretanju i podložnima samo-promjeni.

Očito je da pozivanjem na ovaj tip funkcioniranja današnja menadžerska literatura propovijeda rad u "fleksibilnim, neuronskim"²⁶ timovima i može tvrditi da menadžer "nije više (hijerarhijski) šef, nego ono što povezuje, olakšava, *inspirira*, ujedinjuje energije, *poboljšava život*, smisao i autonomiju."²⁷ Tim vjeruje u njega "ukoliko on dokaže da je *konektor*, *vektor*, koji ne zadržava informacije ili kontakte sakupljene po mreži za sebe nego ih redistribuirati između članova. 'Menadžer sutrašnjice bi trebao osigurati da je informacija podijeljena, da temeljito navodnjava kompaniju.'" Ako je točno da je 'šef' uvijek bio uspoređivan s 'mozgom', sad jasno vidimo da neuronski menadžer više nema jednaki stil upravljanja ili zapovijedanja kao moždani c.e.o. Idealno, šef se može suzdržati od izdavanja naredbi – barem prividno: u principu, "vođa nema potrebe naređivati", "zato što je osoblje

²³ - *L'homme neuronal*, op.cit., str. 238

²⁴ - *Ibid.*, str. 174

²⁵ - Jeannerod, *Le cerveau intime*, Pariz: Odile

Jacob, 2002., str. 33

²⁶ - *Le nouvel esprit du capitalisme*, op.cit., str. 173

²⁷ - *Ibid.*, str. 172-173

‘samo-organizirajuće’ i ‘samo-kontrolirajuće’.”²⁸ On odašilje, raspodjeljuje i mijenja poveznice pojačavajući ih ili slabeći ih u skladu s okolnostima i potrebama, a da nisu svodive na fiksirano mjesto ili povezane s njim. Dakle, “menadžer je očito mrežni čovjek. Njegova glavna kvaliteta je njegova mobilnost, njegova sposobnost da se premjesti.”²⁹ Napuštanje centralnosti ide ruku pod ruku sa sposobnošću delokalizacije.

Delokalizacija

Upravo smo vidjeli da nam veze između različitih područja mozga omogućuju mišljenje o izvjesnoj delokalizaciji aktivnosti mozga. Zapravo, čini se da lokalizacije opisane od strane anatoma i neurologa više nisu tamo gdje su bile: više ne tvore čvrstu topografiju nego su uključene u mreže koje su sačinjene i rastavljene kao funkcija kognitivnog zadatka u kojeg je subjekt uključen. Nove metode *neuroimaginga* omogućuju nam vizualizaciju područja mozga uključenih u rješavanje kognitivnih zadataka. Međutim, sklop područja uključenih u ovu vrstu zadatka (klasične cerebralne lokalizacije) uzima oblik, kao što smo vidjeli, privremeno aktivirane mreže, nekako zaposlene zadatkom, koji mora biti izvršen, te kontekstom u kojem se izvršava. Rješavanje drugog zadatka dalo bi mreži drugi oblik u kojem bi se neke od prethodnih lokalizacija različito grupirale. Isto područje može pridonijeti izvršavanju različitih funkcija.³⁰ Mentalni predmet, kaže Changeux, organiziran je “ujedno lokalno i delokalizirano.”³¹ Primarne su kvalitete sklopova neurona njihova mobilnost i višefunkcionalnost.

No, nisu li te kvalitete također i one koje se danas očekuju od pojedinca u svijetu rada? Ne bismo li trebali postati polivalentni, prihvaćajući zakon delokalizacije čineći se dostupnima, pokazujući se kao da nismo ničemu privrženi, sposobni prekinuti stare veze i stvoriti nove? U kompaniji, pišu Boltanski i Chiapello, “vrijedni su zaposlenici oni koji uspijevaju raditi s različitim ljudima, dokazuju se otvorenima i fleksibilnima kad se radi o promjeni projekata i uvijek se uspijevaju prilagoditi novim okolnostima.”³² Danas se naglasak očito više stavlja na polivalentnost nego na umijeće, na množenje susreta i moguće ponovno aktiviranje privremenih veza, na pripadanje različitim grupama. Kapitalizam se očito – implicitno i eksplicitno – poziva na neuronsko funkcioniranje dok se pravi da “zamjenjuje esencijalističke ontologije s otvorenim prostorima bez granica, centara ili učvršćenih točaka, gdje se jedinice konstituiraju odnosima u koje ulaze i koje mijenjaju u tokovima, prijenosima, razmjenama, trampama i razmještanjima, koji su relevantni događaji u prostoru.”³³ Ovo se događa u tolikoj mjeri da se usidrenje u prostoru ili području, privrženost obitelji ili domeni specijalizacije

28 – Ibid.

29 – Ibid., str. 123

30 – Usp. *La nature de l'esprit*, op.cit., str. 94-95

31 – *L'homme neuronal*, op.cit., str. 178

32 – *Le nouvel esprit du capitalisme*, op.cit., str. 142

33 – Ibid., str. 222

te prečvrsta vjernost samome sebi čine nekompatibilnima s onime što se danas naziva 'mogućnošću zaposlenja'. Uvijek se mora *odlaziti* da bi se preživjelo, tako reći da bi se *ostalo*.³⁴

Prilagodljivost

Tko god kaže 'mogućnost zaposlenja', jasno kaže *prilagodljivost*. 'Mogućnost zaposlenja' neo-menadžmentski je pojam koji označava "sposobnost da se odgovori na svijet u kretanju" gipkim korištenjem sposobnosti, koji pretpostavlja da se ne usredotočujemo na jednu jedinu vještinu, jednako kao što područje u mozgu ne sudjeluje u jednoj jedinoj funkciji. "Daleko od toga da bi bio vezan uz zanimanje ili ovisan o kvalifikaciji, veliki čovjek dokazuje se kao *prilagodljiv* i *fleksibilan*, sposoban da se prebaci iz jedne situacije u drugu veoma različitu i da se s njom uskladi; i svestran, sposoban da mijenja djelatnosti i alate, ovisno o naravi veze u koju je ušao s drugima ili s predmetima."³⁵ U pitanju je ne zaključavati se u specijalizaciju ipak nudeći određenu vještinu.

'Mogućnost zaposlenja' sinonimna je s *fleksibilnošću*. Podsjetimo se da fleksibilnost, ključna riječ menadžmenta od sedamdesetih, označava ponajviše mogućnost trenutnog prilagođavanja uređaja za proizvodnju i rad evoluciji potrebe. Tako postaje, jednim potezom, nužna osobina i menadžera i zaposlenika. Ako inzistiramo koliko su menadžerski diskursi bliski onim neuroznanstvenim, to je zato što nam se čini da je fenomen zvan 'moždanom plastičnošću' ustvari najčešće opisan terminima ekonomije fleksibilnosti. Zaista, proces potencijacije, koji je sama osnova plastičnosti, često je predstavljen jednostavno kao mogućnost povećanja ili smanjivanja učinka. Često je mozak analiziran kao osobni kapital, sačinjen od zbroja sposobnosti koje svatko mora 'optimalno investirati', poput "sposobnosti da se vlastita osobnost tretira poput teksta koji se može prevesti na različite jezike."³⁶ Podatnost, mogućnost savijanja i gipkost spajaju se u tvorbi nove strukturne norme koja odmah funkcionira kao isključivanje.

Društveno razdruženje i neurozna depresija: novi oblici isključivanja

Zapravo, svaki čovjek koji nije fleksibilan zaslužuje nestati. U djelu *Umor bivanja svojim: depresija i društvo*, posvećenom neuroznoj depresiji i novoj psihijatriji, sociolog Alain Ehrenberg pokazuje da je granica između duševne i

34 - Ibid., str. 450: "Iskušavajući eksploataciju nemobilnih od strane mobilnih."

35 - Ibid., str. 171

36 - Ibid., str. 450

društvene patnje tanka. Depresija je tek oblik onoga što jedan drugi sociolog, Robert Castel, naziva “razdruženjem”. U oba slučaja, u pitanju je patnja zbog isključivanja, artikuliranja često kao bolest fleksibilnosti. Depresivna osoba, poput kakvog ‘društvenog propalice’, očito trpi zbog nedostatka mogućnosti zapošljavanja i prilagodljivosti. Podudarnost između trenutnog psihijatrijskog diskursa, obilježeno očitom tendencijom prema ‘biologizaciji’ psihičkih i mentalnih poremećaja te političkog diskursa isključivanja, koji predstavlja one razdružene kao pojedince ‘s prekinutim vezama’, upadljiva je. Prije nego što dođemo do bitnog razlikovanja moramo razraditi razliku između jednostavno fleksibilnog identiteta i istinski plastičnog identiteta, razliku koja počiva na teoriji transformacije; moramo zaustaviti na tren pitanje o patnji. O ovoj temi psihijatri, neurobiolozi i političari kažu jedno te isto: promijeniti neuronsku ‘mrežu’ kako bismo se drugačije oblikovali; pojačati veze da bi se ponovno postavila mentalna i bihevioralna ‘plastičnost.’

“Strukturalni i funkcionalni imaging mozga”, kako čitamo u medicinskom tekstu, “pokazao je da su depresivne epizode praćene anatomsko-funkcionalnim korelatima u određenim područjima mozga, točnije na razinama mreža koje uključuju frontalni korteks, hipokampus i amigdalu. Na osnovu toga, moguće je identificirati znakove atrofije hipokampusu povezanih s hiperaktivnošću kortikotropinske osi kod povratnih depresija, kao i kod post-traumatskog stresnog poremećaja. Ove su tvrdnje dovele do hipoteze o neurotoksičnosti anksioznih i depresivnih epizoda. Nadalje, neurološka studija moždanim strukturama otkrila je znakove neuronske, aksonalne i dendritičke atrofije sa smanjivanjem sinaptičkih veza i moždanog tkiva.”³⁷

Depresija, odnosno psihička patnja, općenito je povezana sa smanjenjem neuronskih veza (kao da pojam dugotrajne depresije ima doslovno značenje). Ovo smanjenje obično odgovara inhibiciji.

Depresivna je osoba uistinu često “apatična”, obilježena “suzdržanošću, krutošću, zakočenošću i prestankom aktivnosti”.³⁸ Ipak, “mentalni poremećaj ne tiče se više nećijih poteškoća; on postaje bolest koja pacijenta odcjepljuje od njegovog aspekta djelatne osobe.”³⁹ Ova redefinicija bolesne osobe kao odcijepljene od mogućeg djelovanja na kognitivnoj i emocionalnoj razini, te na razini svrhe odgovara biologizaciji ili ‘rebiologizaciji’ gore navedenih poremećaja. Iz takve perspektive, terapija se odnosi, kao prvo, na analizu mehanizama koji blokiraju odašiljanje informacija u neuronskim sistemima. Antidepresivi, u svojoj raznolikosti, svi teže stimulaciji neurokemijskog prijenosa s traženim učinkom “obnavljanja i zaštite kapaciteta plastičnosti mozga.”⁴⁰ Ali plastičnost se ne bi trebala brkati s, kao što ćemo vidjeti, pukom sposobnošću djelovanja.

37 - Jean-François Allilaire, professor psihijatrije na Sveučilištu Pariz-VI, Sveučilišni bolnički centar Pitié-Salpêtrière, pozdravni govor na konferenciji *Dépression et neuroplasticité: Evolution ou revolution?* PSY-SNC Colloquium, Cité des Sciences et de l’Industrie, Pariz, 5.-8. studenog 2003.

38 - Alain Ehrenberg, *La fatigue d’être soi: Dépression et société*, Pariz: Odile Jacob, 1998., str. 217. Suprotno ponašanje, ili ‘hiperimpulzivnost’ također pripada, ma kako se činilo, istom fenomenu razdruženja.

39 - Ibid., str. 221

40 - Jean-François Allilaire, navedeni tekst

Ponovno, ne radi se o kritiziranju psihijatrijskog redukcionizma u ime navodne 'slobode' psihizma. Poreći neurološki temelj depresije ili poreći terapeutski učinak određenih molekula, bilo bi apsurdno i uzaludno. Neuropsihijatrija je nesumnjivo jedna od disciplina koje danas najviše obećavaju, stoga pomamno pratimo molekularnu psihofarmaceutsku pustolovinu. Nije, dakle, stvar u sažaljevanju nad plemenitošću 'klasične' psihoanalize nasuprot psihijatrije, nego o uvidu kako određeno poimanje fleksibilnosti – paradoksalno povezano sa znanstvenom analizom neuronske plastičnosti – oblikuje patnju i omogućava identifikaciju psihičke bolesti i društvene bolesti.

Danas se ta dva tipa poremećaja uglavnom miješaju. Mora se uvidjeti da je, po namjerama i svrhama, "radno mjesto predvorje neurozne depresije".⁴¹ Odsutstvo središta i hijerarhije gore dozvanog, odsutstvo jasnog i lokaliziranog sukoba te nužnost bivanja pokretnim i prilagodljivim čine nove faktore anksioznosti, nove psihosomatske simptome, nove uzroke ozbiljne neurastenije. "U poslovnom svijetu", objašnjava Alain Ehrenberg: "(tajloristički ili fordistički) disciplinarni modeli upravljanja ljudskim resursima oslabljuju, u korist normi koje potiču autonomno ponašanje, čak i za zaposlenike u dnu hijerarhije... Načini regulacije i dominacije nad radnom snagom sada su manje zasnovane na mehaničkoj poslušnosti nego na inicijativi: odgovornost, sposobnost napredovanja, stvaranja projekata, motivacija, fleksibilnost, itd... Model nametnut radniku nije više onaj čovjeka-stroja repetitivnog rada, nego onaj poduzetnika fleksibilnog rada."⁴²

Tako je depresivna osoba bolesnik koji ne može izdržati ovo poimanje 'karijerista' kojemu je samo postojanje zamišljeno kao posao ili serija projekata. Ehrenberg nastavlja:

"Koje god područje razmatrali (kompanija, škola, obitelj), pravila su se promijenila. Ona više nisu poslušnost, disciplina i poštovanje običaja, nego fleksibilnost, promjena, vrijeme reakcije itd. Zahtjev sa samosvladavanjem, afektivna i psihička podatnost te sposobnost djelovanja sile svaku osobu da se neprestano prilagođava svijetu bez kontinuiteta, nestabilnom, provizornom svijetu u prolazu te karijerama s usponima i padovima. Čitljivost pravila društvene i političke igre je narušena. Ove institucijske promjene odaju dojam da za svatko, čak i najkrhkiji, moraju preuzeti zadatak *odabiranja svega i odlučivanja o svemu*."⁴³

Takva situacija zasigurno stvara određenu ranjivost, novi oprez, novu krhkost. Teškoća doživljavanja sukoba ispražnjuje psihi i zapravo zamjenjuje neurozu s "umorom bivanja svojim".

Robert Castel tematizira: "...prisutstvo, sve ustrajnije i ustrajnije, pojedinaca koji su zapravo nošeni unutar društvene strukture i koji nastanjuju pukotine društva bez pronalaska ikakve uspostavljene pozicije unutar njega. Nejasne siluete, na marginama rada i na granicama društveno posvećenih

⁴¹ - Ehrenberg, *La fatigue d'être soi*, str. 235

⁴³ - Ibid., str. 236

⁴² - Ibid., str. 234

oblika razmjene – dugotrajno nezaposleni, stanovnici napuštenih predgrađa, oni koji primaju minimalne plaće, žrtve smanjivanja industrije, mladi ljudi u potrazi za zaposlenjem koji se premještaju s jednog mjesta na drugo, od sluganskih poslova do privremenog rada – tko su ti ljudi, otkud su došli, i što će biti s njima?”⁴⁴

Ovaj vokabular nošenosti, nedostatka mjesta i lutanja očito priziva onaj depresije, inhibicije i anksioznosti. Fraza “društveno pitanje” u naslovu Castelove knjige *Promjene društvenog pitanja: krolonogija plaćenih radnika* označava “zabrinutost oko sposobnosti društva da održi svoju vlastitu koheziju”.⁴⁵ Ipak, kako bismo mogli ne pomisliti da postoji pridruženo psihijatrijsko pitanje s istim smislom, koje svjedoči (i možda samo svjedoči) zabrinutosti oko društvene kohezije? Kako bismo mogli ne pomisliti da depresivni i razdruženi pojedinci predstavljaju prijetnje turbulencije ili prekida prijenosa u fluidnosti mreže? “U povezanom svijetu, gdje visoka pozicija podrazumijeva razmještanje”, pišu Boltanski i Chiapello, “velike glave izvlače dio svoje snage od nepokretnosti malih ljudi, koja je uzrok njihovog siromaštva... Svatko tako živi u stanju stalne strepnje da će biti odcijepljen, odbačen, napušten na mjestu onih koji su se premjestili.”⁴⁶ Ova strepnja stvara nesigurnost, tj. “drastičnu oskudicu vezama i rastući nastanak nesposobnosti ne samo stvaranja novih veza nego čak i održavanja postojećih (odvajanje od prijatelja, prekid obiteljskih veza, razvod, politička apstinencija).”⁴⁷ Ovaj nedostatak veza i ovaj rizik bivanja odcijepljenim čine se kao prijetnje koje se moraju zadržati na udaljenosti, po bilo kojoj cijeni, kako bi se održala kohezija zajednice.

Tako, dakle, izliječiti znači reintegrirati, vratiti fleksibilnost. Kada se prvi put pojavio, Prozac je predstavljen kao ‘poboljšivač raspoloženja’ i ‘olakšivač djelovanja’. U svojoj knjizi, *Slušanje Prozaca*, Peter Kramer razvija kritičku refleksiju vrste “sebstva” koje “današnji visokotehnološki kapitalizam” podupire kao svoj uvjet mogućnosti. “Samouvjerenost, fleksibilnosti, okretnost i energija... na cijeni su.”⁴⁸ Prozac dopušta da se ta dobra steknu po niskoj cijeni, ne samo zato što ovaj lijek nije skup, nego zato što izbjegava psihički trošak stjecanja tih vrijednosti. Lijekovi za raspoloženja ili «timoregulatori» ostavljaju dojam kao da imaju funkciju smanjivanja ranjivosti, kronične uznemirenosti i psihičke nestabilnosti time što ciljaju na neuronske mreže uključene u inicijativu, poticanje, pokrenutost i dobro raspoloženje. Lijekovi bi trebali vratiti apetit za kretanjem; sposobnost da se osoba riješi same sebe u krutosti i fiksiranosti identiteta.

Tako više nije moguće strogo razgraničiti ideološku razinu između ‘popularnih’ dostupnih neuroznanstvenih studija i menadžmentske literature – uljučujući medicinski menadžment. Pomislite, primjerice, na to kako

44 – Robert Castel, *Les metamorphoses de la question sociale, Une chronique du salariat*, Pariz: Folio Essais, 1995. Str. 16

45 – Ibid., str. 39

46 – *Le nouvel esprit du capitalisme*, op.cit.,

str. 448-449

47 – Ibid, str. 450

48 – Peter Kramer, *Listening to Prozac*, New York: Viking, 1997., str. 197

su opisani pacijenti s Alzheimerovom bolesti. Pacijent s Alzheimerovom bolesti nemeza je društva vezâ, protu-model fleksibilnosti. Predstavljen je kao razdružena osoba: zabludjela, bez pamćenja, asocijalna, bez utočišta. U njegovom se mozgu uočava prorjeđivanje veza, skupljanje fibrila unutar neurona, prisutstvo senilnih plakova – gdje svi faktori pridonose ukrućivanju i gubitku gipkosti, koja, paradoksalno, vodi prema kaotičnom lutanju. U tome, kako krutost ovdje sprečava inicijativu, može se vidjeti očita veza između stvorene i održavane slike o takvom pacijentu s jedne strane, te s druge strane, stvorene slike beskućnika, ilegalnih imigranata, nezaposlenih kojima će biti ukinuta pripomoć. Zapravo, više nije moguće strogo razlikovati na ideološkoj razini one koji pate od neurodegenerativnih poremećaja i one s teškim društvenim poteškoćama.

Kao što smo vidjeli, svaka vizija mozga nužno je politična. Nije identitet moždane organizacije s onom socioekonomskom ono što je problem, nego radije nesvjesnost tog identiteta. Ustrajno korištenje zastarjelih tehnoloških modela da bi se predstavio mozak priječi pristup pravom razumijevanju moždanih funkcija i opravdava naš nedostatak interesa za nj. Predstave/prepreke krutog velikog mozga, odcijepljenog od misli, odcijepljenog od bitnog, upravo su ono što zadržava mozak dalje od samog sebe, odvajajući ga od onog što jest: esencijalna stvar, biološka, osjetilna i kritična točka našeg vremena kroz koju prolaze, na ovaj ili onaj način, političke evolucije i revolucije koje su počele u osamdesetima i otvorile 21. stoljeće. Na kraju, neuronski čovjek ne zna kako govoriti o samome sebi. Vrijeme je da mu se dâ pravo glasa.

Uistinu, bez ovog oslobođenja, neuroznanstveni diskurs imat će samo jednu posljednicu – iznad medicinskog napretka – nesvjesno proizvoditi kriterije, modele i kategorije za regulaciju funkcioniranja društva te će svakodnevno pojačavati legitimnost zahtjeva za fleksibilnošću kao globalnom normom. Proizvesti svijest o mozgu nije prekid s identitetom mozga i svijeta i njihovim spekulativnom odnosom. Upravo suprotno, to znači naglasiti ih i pružiti znanstveno otkriće kao pomoć emancipatornom političkom razumijevanju.

S jedne strane, funkcioniranje neurona kako je danas opisano podosta sliči demokraciji: uzajamna pomoć (popravljanje), sloboda izbora (osoba nekako konstruira vlastiti mozak), prijelazna točka između javnog i privatnog (interakcija izvanjskog i unutarnjeg), pripadanje mnogim sferama, mobilnost, otvorenost, dostupnost, autonomija, odsustvo hijerarhije elementata mreže i jednakost funkcije (nasuprot tome, model središnje telefonske centrale i računala nastavlja evocirati stari sovjetski sustav *Hrabrog novog svijeta*). U određenom smislu, napredak u neuroznanostima omogućio je političku emancipaciju mozga. S druge strane, znanstveni opis plastičnosti mozga proizvodi, uzimajući je kao inspiraciju, ekstremno normalizirajuću viziju demokracije, utoliko što se slaže s pretjerano ključnom ulogom odsutstva središta, prekrutim isticanjem fleksibilnosti, tj. poslušnosti i

pokornosti. Proizvodnja svijesti o mozgu tako se svodi na proizvodnju uvjeta mogućnosti novog svijeta pitajući: može li opis plastičnosti mozga pobjeći lukavim naredbama novog svjetskog poretka? Može li uvesti nešto poput otpora unutar samog tog poretka? *Mogu li plastični mozgovi izmjeriti granice svoje fleksibilnosti?*

Zaključak: prema biološkom alter-globalizmu

Problem dijalektike identiteta – između izgradnje i uništenja – postavlja se sve jasnije kako nam globalni kapitalizam, trenutno jedini poznati oblik globalizacije, nudi neodrživi spektakl istovremenog terorizma (svakodnevni bombaški napadi ⁴⁹ – u Izraelu, Iraku, Indoneziji, Pakistanu...) i fiksnosti i krutosti (primjerice, američka hegemonija i njezina nasilna strogost). Kao da nam je pred očima svojevrsna karikatura filozofskog problema uspostavljanja sebstva, između rastapanja i utiskivanja forme. Oblikovanje identiteta u takvom svijetu nema nikakvog značenja osim stvaranja protumodela tog karikaturi. Ne biti replika karikature svijeta: to je ono što bismo trebali učiniti sa svojim mozgom. Odbiti da budemo fleksibilni pojedinci koji kombiniraju stalnu kontrolu nad sobom sposobnošću samo-promjene u hiru protjecanja, prijenosa i razmjena, u strahu od eksplozije.

Zaustaviti protjecanje, spustiti svoj štit samo-kontrole, prihvatiti s vremena na vrijeme eksploziju: to je ono što bismo trebali učiniti sa svojim mozgom. Vrijeme je da se prisjetimo da neke eksplozije nisu zapravo terorizam. Primjerice, eksplozije bijesa. Možda bismo trebali ponovno naučiti kako se razbijesiti, eksplodirati protiv određene kulture pokornosti, ljubavnosti, izbjegavanja sukoba iako živimo u stanju neprestanog rata. Borba protiv eksploatacije više se ne vodi, ne zato što je borba promijenila oblik, nego zato što više nije zapravo moguće boriti se protiv šefa, vlasnika ili oca. Pitati se “što učiniti sa svojim mozgom?” ponajviše je zamisliti mogućnost da se kaže *ne* utjecaju žalosne ekonomske, političke i medijske kulture koja slavi samo trijumf fleksibilnosti, posvećujući vladavinu poslušnih pojedinaca čija je jedina zasluga ta što znaju, smiješeći se, pognuti glavu.

Može se s pravom pretpostaviti, s Damasiom, da jedna poietička aktivnost djeluje unutar mozga. Ali mozak ne pripovijeda (sebi samom) bilo kakvu priču. Postoji *moždani sukob*, tenzija između neuronskog i mentalnog, uvijek postoji mogućnost da se neki trag neće pretvoriti u sliku, da se neće otvoriti ovaj ili onaj prolaz, da se ovo ili ono neuronsko uređenje neće uzdignuti do razine svijesti. Priča je složena. *Moramo uzeti u obzir da se u određenom smislu mozak ne pokorava samom sebi*, da proizvodi događaje, da može postojati eksces u sustavu, eksplozivni dio koji, *a da nije patološki*, odbija

⁴⁹ – Francuska riječ za bombaške napade je *plasticquages* i istog je korijena kao i ključni pojam ove knjige – plastičnost (op.prev.)

pokoriti se. Vidjeli smo da plastičnost omogućava da povežemo misao o skulpturi sebe s onom o transdiferencijaciji. *Postojati, to znači biti sposoban promijeniti razliku poštujući razliku promjene: razliku između neprestane promjene, bez granica, bez pustolovine, bez negativnosti i formativne promjene koja nam pripovijeda stvarnu priču i ide dalje putem prekida, sukoba i dilema.* Nismo namsumice uzeli primjer matičnih stanica. Ono što je fascinantno kod matičnih stanica je da dovode u doticaj, kao što im ime kaže, podrijetlo i budućnost, sposobnost za preoblikovanje sebe samih. Nije li ovo najbolja moguća definicija plastičnosti: odnos kojeg pojedinac ima s onim što ga, s jedne strane, veže s podrijetlom, njegovim vlastitim oblikom i s onim što mu, s druge strane, dopušta da se baci u prazninu sveg identiteta, napuštajući svo kruto i fiksirano određenje?

Razmotrili smo pitanje pretvorivosti neuronskih uzoraka u mentalne slike i, kao posljedicu, geneze sebstva počevši od 'proto-sebstva'. Pokazali smo da ova geneza pretpostavlja da se može uzeti u obzir prijelaz s jedne razine organizacije na drugu, prijelaz s jednog režima organizacije na drugi i, konačno, prijelaz s jedne organizacijske datosti na drugu. Drugim riječima, da se može razumjeti i objasniti transformacija čiste biološke datosti u kulturnu i povijesnu stvar: slobodna psihička svijest ili identitet. Pokazali smo da, ne pružajući teoriju ili interpretaciju ove transformacije ili ovog prijelaza – koja ne može jednostavno biti rezultat opservacije ili objektivnog opisa, neuroznanstveni se diskurs općenito izlaže ideološkom riziku i ne pruža ništa novog čovječanstvu, dok je *plastičnost, daleko od toga da proizvodi zrcalnu sliku svijeta, oblik drugačijeg mogućeg svijeta.* Proizvesti svijest o mozgu tako zahtijeva da branimo *biološki alter-globalizam.*

Ovaj je biološki alter-globalizam očito dijalektički, kao što smo rekli. Zahtijeva da na neki način obnovimo dijalog s misliocima poput Hegela, prvog filozofa koji je pretvorio riječ 'plastičnost' u *pojам* te koji je razvio teoriju odnosa između prirode i uma koji su sukobljujući i proturječni u svojoj biti. Ponovno čitanje njegove *Filozofije prirode* moglo bi nas mnogo poučiti o prijelazu od biološkog na duhovno, o načinu na koji je um već "sebstvo (*Selbst*)", "duhovna priroda" u čijoj su jezgri "razlike ujedno fizičke i psihičke".⁵⁰

Naravno, iako se Hegel nije mogao izraziti idiomom 'neuronskog' i 'mentalnog', njegova stalna opsjednutost bila je transformacija prirodnog postojanja uma (mozga, kojeg on još uvijek naziva "prirodnom dušom") u njegovo povijesno i spekulativno bivanje. Ali ova je transformacija *dijalektika sama.* Ako je moguće da postoji prijelaz s prirode na misao, to je zato što si *priroda misli sama proturječi.* Tako se prijelaz s čisto biološkog bića na mentalno biće zbiva unutar sukoba jednog s drugim, proizvodeći istinu njihovog odnosa. Misao je dakle ništa drugo nego priroda, ali negirana priroda, obilježena svojom vlastitom razlikom od sebe same. Svijet nije smireno nastavljanje biološkog.

50 - Hegel, "Philosophie de l'esprit", u: *Encyclopédie des sciences philosophiques*, prev. Bernard Bourgeois, Pariz: Vrin, 1988., §396, str. 191

Mentalno nije mudri privjesak neuronskog. Ni mozak nije prirodna idela globalizirane ekonomske, političke i društvene organizacije; to je ključno mjesto organske tenzije koja je osnova naše povijesti i naše kritičke aktivnosti.

Razrada dijalektičkog mišljenja o mozgu također nam dopušta da pobjegnemo uskoj alternativni između redukcionizma i antiredukcionizma, koja je teorijska zamka u koju se filozofija prečesto hvata. S jedne strane, posebice od strane kognitivnih znanosti, pronalazimo veliku potvrdu mogućnosti *apsolutne naturalizacije kognitivnih i mentalnih procesa*. S druge strane, pronalazimo potvrdu savršeno transcendentalnog karaktera mišljenja, nesvodivog na biološke odrednice. Dijalog između Changeuxa i Ricoeura u *Prirodi pravila* dobar je primjer ovog para alternativa. Po Ricoeuru, ni znanje kojeg sakupljamo o funkcioniranju mozga ni čak izvjesnost da su naša mentalna stanja uzrokovana neuronskim organizacijama ne uče nas nimalo ni o nama samima ni o načinu kako mislimo.⁵¹ Takva je pozicija očito neodrživa. Nije primjereno misliti o našem neuronskom uređaju kao o fiziološkom supstratu mišljenja. Također, nije obranjivo priklanjati se apsolutnoj prozirnosti neuronskog u mentalnom, jednostavni naprijed-natrag od jednog prema drugome. Razumni bi materijalizam, po našem mišljenju, tvrdio da prirodno proturječi samom sebi i da je misao plod te kontradikcije. Jedan primjereni način razmatranja «problema uma i tijela» sastoji se u uzimanju u obzir dijalektičke tenzije koja istovremeno veže i suprotstavlja prirodnost i intencionalnost, pritom se interesirajući za njih kao živu jezgru složene stvarnosti. Plastičnost, ponovno filozofski promišljena, mogla bi biti ime ovog *između-dvoje*.

Skicirajući *ideološku kritiku* osnovnih pojmova neuroznanosti, pokušali smo usmjeriti debatu prema području različitom od onog istrošene alternative redukcionizma i antiredukcionizma. Uključujući i *ideološku kritiku* plastičnosti. Doista, toliko dugo dok ne obuhvatimo političke, ekonomske, društvene i kulturne implikacije znanja o moždanoj plastičnosti dostupnog danas, *ne možemo s njom ništa učiniti*.

Između uspostave i eksplozije forme, subjektivnost *postavlja plastični izazov*. Pokušali smo se postaviti u središte tog izazova, pozivajući čitatelja da učini ono što nesumnjivo nikad nije učinio: da stvori i održi vezu sa svojim mozgom kao slikom svijeta koji dolazi.

51 - Jean-Pierre Changeux i Paul Ricoeur, *La nature et la règle, Ce qui nous fait penser*, Pariz: Odile Jacob, 1998., posebice str. 21-43